

3. Языковая картина мира и системная лексикография / [отв. ред. Ю. Д. Апресян] ; РАН, Ин-т рус. языка им. В. В. Виноградова. – Москва : Языки славянских культур, 2006. – 912 с.

Список скорочень

А – Аудиторія (<http://www.lp.edu.ua/node/5084>)
ВЗ – Високий замок
ГПУ – Газета по-українськи
ДТ – Дзеркало тижня
КС – Кримська світлиця
ЛУ – Літературна Україна
МР – Молоде радіо
НМЧ – Нова молодь Черкащини
Р-П – Пост-Поступ
УМ – Україна молода
УП – Урядовий портал (http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246620200&cat_id=244277216)
ХГЧ – Харківська газета «Час»
ЧГ – Чернеча гора
ПіК – Політика і культура
ВК – Вечірній Київ

***Наталія Кобченко
(Москва, Росія)***

СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ ЕКСПРЕСІЇ В ЕПІСТОЛЯРІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Протягом історичного розвитку різноманітні економічні, соціальні, культурні процеси неминуче впливали на становлення мови. Особливістю суспільних перетворень на зламі тисячоліть є те, що вони не просто позначилися на вживанні слів і реченнєвих конструкцій, зумовили появу й розвиток нових мовних жанрів, а й змінили характер деяких функціональних стилів. Так, зокрема, мовлення художньої літератури та ЗМІ стало суб'єктивнішим і, як наслідок, експресивнішим.

Тому не випадково останнім часом посилилася увага лінгвістів до проблеми експресивності мовлення. Цінністю таких

досліджень є їхня спрямованість на комплексне вивчення засобів вираження експресії на мовних і позамовних рівнях, адже це розширює можливості сприйняття, інтерпретації та осмислення текстів. Окрім лексичного, тенденція експресивізації мовлення помітно простежується й на синтаксичному рівні. Сьогодні науковці констатують перебудову синтаксичного ладу української мови, що виявляється у збільшенні кількості стилістичних фігур і стилістично маркованих конструкцій, в актуалізації стилістично нейтральних одиниць та широкому використанні розмовних структур [5; 6; 7; 12]. Однак не всі синтаксичні засоби експресії є витвором сучасної доби, значна їх частина існувала в мові здавна, але не була залучена до такого активного вжитку. Особливо цікаво простежити використання таких побудов у мові Тараса Шевченка, оскільки саме з його ім'ям пов'язують становлення української літературної мови [15, с. 207–217; 16, с. 170–220], а також українізацію епістолярного стилю [22, с. 14–15; 10, с. 161; 17, с. 145–147]. Адже на початку XIX ст. листування українською мовою, як влучно зазначив Юрій Шевельов, «тільки вбивалося в колодочки», до Т. Шевченка навіть найбільш антиросійськи налаштовані діячі писали листи переважно російською, французькою або латинською мовами [22, с. 14]. Стиль україномовного епістолярію XIX ст. науковець охарактеризував як «мужицький», визначивши його ознаками діалогізацію, надмір вульгаризмів і демінутивів, переважання синтаксичних утворень з перелічувальними відношеннями та використання описових побудов або неточних відповідників замість іншомовних слів [22, с. 16]. А Т. Шевченко не лише обирає українську для переважної більшості своїх листів і буквально вимагає від деяких своїх адресатів, щоб вони йому писали теж українською, а й долає «цей „мужицький” стиль і відходить від нього, тільки тут і там зберігаючи поодинокі елементи його – у новій функції дружнього жарту» [22, с. 17].

Мета пропонованої розвідки – з функціонального погляду комплексно проаналізувати типи експресивних синтаксичних конструкцій у листах Т. Шевченка.

Вибір епістолярної спадщини поета об'єктом дослідження не випадковий і зумовлений кількома чинниками: 1) експресивність є невід'ємною особливістю епістолярного стилю, що

визначено такими його ознаками, як апелятивність, авторська присутність, настанова інформування й впливу тощо; 2) Т. Шевченко поклав початок новій традиції в практиці листування й закрив певні передумови розвитку публіцистичного стилю; 3) у листах використання тієї чи тієї мовної одиниці зумовлено насамперед інтенцією автора, тоді як у поетичних текстах на вибір мовних засобів суттєво впливають вимоги жанру, віршового розміру та закони творення тропів.

Вивчення ідіолекту Т. Шевченка й досі цікавить мовознавців. Перші кроки в цьому напрямі зробили на початку минулого століття Олекса Синявський і Василь Сімович. Студії О. Синявського цінні спробами схарактеризувати в Шевченковій поетичній мові на всіх рівнях діалектні риси, наголосити на найпомітніших відмінностях від норм літературної мови [18]. В. Сімович детально описав архаїчні явища в мові Шевченка на рівні фонетики, словотвору, морфології та оглядово їх окреслив на рівні лексики й синтаксису [19]. Пізніше наукові пошуки у вивченні мовотворчості письменника продовжили Іван Огієнко [15], Віталій Жайворонок [3], Світлана Єрмоленко [2], Анатолій Мойсієнко [14], Тетяна Космеда [8] та ін. Зокрема, Жанна Ляхова простежила зв'язки епістолярної спадщини митця з його творчістю в ідейному й естетичному аспектах, вказала на текстуальні паралелі з його поезією й прозою, торкнулася мовних особливостей листів у стилістичному плані [11]. Віталій Русанівський [17] зосередив увагу на характеристичні джерел мови Т. Шевченка, фіксації лексичних і граматичних варіантів, виявив загальномовні та індивідуально-авторські риси у використанні лексики, а також розглянув епістолярну спадщину письменника в контексті становлення публіцистичного стилю української мови. Останнім часом проблему Шевченкової мови, й мови його листів зокрема, активно опрацьовує Світлана Січкарь [20]. Її роботи є вагомим внеском у вивчення ролі Шевченка в розвитку й кодифікації сучасної літературної мови, однак об'єктом цих студійовань є лише лексика поета, граматичний аспект залишається поза увагою мовознавця. У цьому ж контексті написана й монографія Міхаеля Мозера «Тарас Шевченко і сучасна українська мова: спроба гідної оцінки» [13]. Праця вченого ґрунтується насамперед на студійованні листів письменника й охоплює аналіз мовних одиниць усіх рівнів щодо їхньої відпо-

відності нормам сучасної української мови. Водночас, цінність цієї роботи вбачається в аспекті прагматики й полягає у спробі простежити явище перемикання й змішування мовних кодів у двомовних листах Т. Шевченка. Також до епістолярію поета зверталися з позицій культури мовлення [9], мовного етикету [1; 4] та ін. Але, незважаючи на такий інтерес науковців до ідіолекту Тараса Шевченка, чимало аспектів цієї проблеми залишаються невивченими, і насамперед це стосується епістолярію загалом та його синтаксичних особливостей зокрема, що й зумовило актуальність пропонованої розвідки.

Передусім варто наголосити на розмежуванні понять експресії та експресивності. Під експресією розуміють інтенсифікацію логічного чи / та емоційного змісту висловлювання, тобто експресія існує як потенційна можливість, що може бути реалізована певною мовною одиницею. А реалізація цієї можливості і є експресивністю, яка полягає у властивості певного мовного елемента виступати засобом логічного чи / та емоційного вираження мови. Отже, експресивність постає як втілена в конкретній одиниці будь-якого мовного рівня експресії.

Проведений аналіз синтаксису листів Т. Шевченка уможливило виокремлення таких типів експресивних конструкцій:

1. Речення зі звертаннями. Такі утворення помітно вирізняються з-поміж інших засобів експресії, що не останнім чином зумовлено композиційними особливостями листів. Ґрунтовно описала наповнення й стилістичне навантаження початкових формул-звертань в епістолярії Т. Шевченка Катерина Ленець [9], тож зупинимось лише на їхніх синтаксичних особливостях. Безперечно, вокативні речення та побудови зі звертаннями вже як такі не є стилістично нейтральними, оскільки різною мірою інтимізують висловлювання. Але у Шевченкових листах ступінь їхньої експресивності зростає завдяки поширенню означеннями та прикладами: *Любий мій єдиний Михайле!* (до М. Лазаревського, с. 115); *Микито, рідний брате!* (до М. Шевченка, с. 11); *Благородніший ти із людей, брате-друже мій єдиний Семене!* (до С. Гулака-Артемовського, с. 108). Подекуди звертання поширюються однорідними й відокремленими членами, наприклад: *Друже мій давній, друже мій єдиний!* (до М. Щепкіна, с. 143); *Може, прибулає в Сокиринці оцей добрий чоловік і маляр дуже дотепний, то ти, мій друже, Богу милий, ласкаво привітай його*

(до Г. Галагана, с. 172). Інколи спостерігається використання фольклорних формул-звертань, а подекуди й нанизування їх, наприклад: *Спасибі тобі, мій голубе, що хоч ти мене не забуваєш* [...] (до П. Корольова, с. 20); *Кумасю, серце моє!* (до Н. Тарновської, с. 187); *Вибач мені, моє серце, мій голубе сизий, що я так давно до тебе не пишу, нічого було писати* (до М. Лазаревського, с. 152). Усі ці поширювальні елементи слугують виразним прийомом створення колориту розмовності й емоційності, спрямовані на вираження довірливого й теплового ставлення до адресата. Додаткового значення емоційної напруги, зокрема схвильованості, висловлюванню надає відокремлення звертань окличками, наприклад: *Спасибі тобі, мій рідний брате! мій друже єдиний! за твою турбацію* (до В. Шевченка, с. 190); *А поки що прийміть, моє серденько, моя єдина кумасю! оцей нікчемний рисунок на згадування 8 октября 1859 року* (до Н. Тарнавської, с. 187).

2. Окличні конструкції. Це найпоширеніший засіб реалізації емотивної функції мови. Листам Т. Шевченка властива значна кількість різноманітних за структурою та емоційно-експресивним забарвленням окличних одиниць, що вже відзначали дослідники [11, с. 49–50]. Щодо комунікативно-інтенційного змісту, то вони відтворюють стан переживання сильних емоцій, як позитивних – радість, піднесення, – наприклад: *Спасибі тобі ще раз за літописи, я їх уже напам'ятаю. Оживає моя мала душа, читаючи їх!* *Спасибі тобі!* (до О. Бодяньського, с. 85); *Отаке-то скоїлось! Несподівано я до тебе приїду в гості з жінкою – сиротою і наймичкою!* (до В. Шевченка, с. 207), так і негативних – розпач, злість, невдоволення, – наприклад: *Самотина мене отут допікає!* (до Ф. Ткаченка, с. 210); *Микиті скажи (як побачиш), що він дурний, ні з ким не порадившись, зробив чортзна-що!* (до В. Шевченка, с. 210). Більшому ступеню експресії таких структур сприяє графічний прийом – використання кількох знаків оклику, – наприклад: *Як-таки ні з цього ні з того, зроду чоловіка у вічі не бачив, – а прошу того, що треба купити за гроші, та, може, ще не за малі. Що ж маю робити!!!* (до Г. Квітки-Основ'яненка, с. 14); *Ото б побалакали! ух, аж душно!!* (до Г. Квітки-Основ'яненка, с. 14); *Отамане, якби ти знав, що тут робиться. Тут робиться таке, що цур йому і казати. Козацтво ожило!!!* (до Я. Кухаренка, с. 31). Досить часто письменник використовує окличні речення для передачі гіпотетич-

них ситуацій – своїх планів, мрій, сподівань, – наприклад: *Я на те літо буду у Таганрозі, напиши, будь ласкав, як там знайти шлях до тебе, от набалакаємось!* (до Я. Кухаренка, с. 31); *Якби-то нам побачитись, якби-то нам хоч часиночку подивитися один на одного, хоть годиночку поговорить з тобою, друже мій єдиний! Я ожив би, я напоїв би своє серце твоїми тихими речами, неначе живущою водою!* (до М. Щепкіна, с. 144). Також поширеними є окличні спонукальні утворення, наприклад: *Писав ще я в Київ Іванишову, щоб прислав мені летопись Величка, так от уже другий рік жду не дождуся, та мабуть Іванишов (без со-рома казка) забув, як мене й зовуть, а коли так воно робиться на сім світі, то не забувай хоч ти мене, мій єдиний друже!* (до О. Бодяньського, с. 79–80); *Якщо єсть у тебе такий чолов'яга з теплою хатою, то напиши мені, батьку, брате мій рідний! А я приїду хоч на один день, хоч на одну годиночку. Зробімо так, мій славний друже!* (до М. Щепкіна, с. 144).

Що стосується структурних особливостей аналізованих конструкцій, то, окрім звичайних простих і складних речень, окличністю позначені такі одиниці:

1) називний уявлення, наприклад: *А **ночі, ночі!** Господи, які страшні та довгі! – та ще й у казармах* (до А. Лизогуба, с. 37); *А **нудьга, нудьга!** Я ще зроду такої нудьги не коштував* (до М. Лазаревського, с. 127);

2) побудови з приєднувальною частиною, яка пояснює причину окличності, наприклад: *От вам і кобзар! **позабирав грошики та й шморгнув за Урал до киргиза гуляти.** Гуляю! бодай нікому не довелося так гуляти, а що маємо робить!* (до А. Лизогуба, с. 35); *От що зробила з мене проклятая неволя! **трохи-трохи не ідіота*** (до С. Гулака-Артемівського, с. 108);

3) приєднувальне речення, наприклад: *Опріч нудьги, всі лиха перебували в мене, навіть і нуджа, – **аж згадувать бридко!*** (до А. Лизогуба, с. 49); *Тепер хоть би на стороні постоять коло тієї академії, **а перше! та що те перше і згадувать!*** (до С. Гулака-Артемівського, с. 72); *Оті одуковані та не надруковані панночки у мене у зубах нав'язли. **Нехвороц!.. та й більш нічого!*** (до В. Шевченка, с. 188);

4) парцельовані приєднувальні частини, наприклад: *Вийшов із театру та цілісіньку ніч не знав уже, що з собою й ро-*

бить. Так мені тебе жаль стало! (до Я. Кухаренка, с. 75); *Був у мене в гостях Яков. Славний хлопець!* (до М. Лазаревського, с. 165);

5) предикативні частини складного речення, наприклад: *Як той щирий віл, запрягся я в роботу, – сплю на етюдах: з натурального класа і не виходжу, так ніколи! так ніколи!* що якби не оце безгрішнися прокляте, то ніколи б було написати і тобі, мій друже єдиний, оцієї невеличкої цидули (до М. Щепкіна, с. 175); **Оженіть, будьте ласкаві!** а то як ви не оженили, то й сам Бог не оженив, так і пропаду бурлакою на чужині (до М. Максимовича, с. 177);

6) вставні й уставлені конструкції, наприклад: *І як він, крий його Мати Господня! не видасть второго тома, то не тільки я, ти, всі земляки наші і вся славянщина проклене його і назове брехуном* (до М. Лазаревського, с. 126); *«Гугеноти» ні на що не слухать, – таке лихо!* (до М. Щепкіна, с. 175);

7) вигук, вигуківі ідіоми чи їх еквіваленти, наприклад: **Аж гульк!** *входить в хатину добрий Герн і подає мені ваш лист* (до А. Лизогуба, с. 49); *От тобі й столиця!* (до М. Лазаревського, с. 168); **Отак-то!** *Не здивуйте, добродію, що не волив я вашої волі, діло се не жарти; самі маєте розум* (до М. Максимовича, с. 176); **Та дарма!** *Зови як знаєш, тільки не забувай твого искреннего Т. Шевченка* (до Я. Кухаренка, с. 179); **Ні вже!** *нехай Вольський хоч чорта перескочить, а мені дружбу докаже* (до В. Шевченка, с. 188); *Якби мені тільки рисувати було можна, то я і не журився б, ходив би собі в сірій шинелі, поки дійшов би до домовини, та все б таки хвалив Бога, а тепер!.. ой лишенько!* і вимовить не хочеться!.. (до М. Лазаревського, с. 39).

3. Питальні речення. Загалом конструкції з питальною модальністю є невід'ємною складовою листів. Однак в аналізованій спадщині простежується диференціація власне-питальних речень, що використовуються для отримання інформації від адресата, та риторичних питань, вживаних зі стилістичною метою. Експресивність таких одиниць в епістолярії Т. Шевченка пов'язана з конотацією піднесеності, іноді навіть пафосу, наприклад: *Чим, як і коли заплачу я тобі за твоє істинно християнське діло?* (до С. Гулака-Артемовського, с. 108); *Десять літ! Друже мій єдиний! Вимовить страшно. А витерпіть?* (до Я. Кухаренка, с. 122); *Учистив старий! аж пальці знать. І де в*

його *узьялась така жива, сердечно трепещуща, жива натура?* (до П. Куліша, с. 151).

4. Діалогічні блоки «питання-відповідь». Такі синтаксичні моделі, запозичені з синтаксису розмовного мовлення, загалом властиві листуванню як жанру, що передає розмову людей, спілкування на відстані. Проте в аналізованому епістолярії такі конструкції виконують не лише текстотвірну функцію (коли письменник, передбачаючи запитання адресата, формулює його й відразу відповідає), а й експресивну. Їхнє стилістичне навантаження полягає у відтворенні рефлексійного стану автора, що надає мовленню ефекту уповільнення та інтимізує висловлювання, наприклад: *Ну, скажи по правді, чи єсть та великая душа на світі, окромя твоєї благородної душі, що згадала про мене в далекій неволі, та ще й 15 карбованців дала? Нема тепер таких великих душ на світі; може, і були коли-небудь, та в ирій полетіли* (до С. Гулака-Артемовського, с. 108); *Скажи мені, будь ласкав, що б з мене тепер було, якби був я оженився на моїй любій Тетясі? Пропавший чоловік, та й більш нічого* (до М. Щепкіна, с. 178).

Більший ступінь експресії властивий діалогічним блокам, де використано риторичне питання, на яке автор, у супереч стилістичному призначенню цього засобу, все ж дає відповідь, наприклад: *Боже мій, Господи єдиний! чи гляну я на ті гори коли-небудь хоч одним оком? Ні! ніколи я їх не побачу!* (до А. Козачковського, с. 78); *Але коли-то те буде? А може, й буде коли-небудь треба підождасть* (до М. Лазаревського, с. 127).

5. Побудови з інверсованим порядком слів. Як відомо, інверсія завжди була одним з найпоширеніших стилістичних засобів і художніх прийомів. Особливістю мови листів Т. Шевченка є використання значної кількості речень з інверсованими означеннями – постпозитивними щодо означуваного слова, наприклад: *А Ганні вродливій скажи, що як тільки очуняю та кожух пошию, то зараз і прибуду з пензлями і фарбами на цілий тиждень [...]* (до В. Закревського, с. 24); *Чи ви на мене розсердились, чи недобра вас знає, уже другий місяць як жду од вас звістки хоч якої-небудь [...]* (до О. Бодянского, с. 27); *Даль чоловік добрий, розумний і могучий, він добре знає, як тут ми пропадаємо [...]* (до М. Лазаревського, с. 39). Також розповсюджені випадки інверсії у межах ряду означень, коли використовуючи декілька атрибутивних компонентів, письменник

розташовує означення, виражене займенником, між прикметниковими атрибутами, особливо це характерно для звертань, наприклад: *Великий мій і щирий друже Вікторе Олексійовичу!* (до В. Закревського, с. 23); *Любий мій і щирий земляче!* (до М. Чалого, с. 212). Подекуди займенникове означення знаходиться в постпозиції щодо інших, безпосередньо біля означуваного слова, наприклад: *З новим годом будьте здорові, **любий і щирий мій земляче**, де вас Бог носить, чи вже во Пітері, чи ще й досі во Одесі?* (до М. Лазаревського, с. 38); *Богу милий друже мій Михайле!* (до М. Лазаревського, с. 111). Цей тип інверсії надає висловлюванню динамічності, синтаксична конструкція ніби відтворює процес виникнення й розвитку емоцій.

6. Обірвані речення. Стилїстична фігура замовчування в листах Т. Шевченка слугує виразним прийомом створення колориту розмовності й здебільшого відтворює психологічний стан, пов'язаний з негативними емоціями, чи делікатність ситуації, наприклад: *Тепер я в Нижнім Новгороді, на волі, – на такий, як собака на прив'язі...* (до М. Щепкіна, с. 144); *Граф Федор Петрович обіщає мені «выхлопотать позволение жить в столице». О, якби то йому Бог поміг! «Ожила б тогда душа моя одинокая при виде великих произведений божественных искусств!» А тим часом, а тим часом...* (до М. Щепкіна, с. 147); *Посилаю вам билети на «Гайдамаки», роздай[те], будьте ласкаві, як умієте, вони вже надруковані. Та... ей-богу, сором сказати, нема чим викупити з дрюкарні* (до Г. Квітки-Основ'яненка, с. 15). Нерідко, коли поет торкається делікатної теми, перед замовчуванням він використовує своєрідний натяк на опущену реалію, втілений у розмовному елементі *теє*, наприклад: *Я намалював Катерину в той час, як вона попросилася з своїм москаликом і вертається в село, у царині під куренем дідусь сидить, ложечки собі струже й сумно дивиться на Катерину, а вона сердешна тіль не плаче та підіймає передню червону запащину, бо вже, знаєте, **теє...** а москаль дере собі за своїми, тілько курява ляга – собачка ще поганенька доганя його та нібито гавкає* (до Г. Тарновського, с. 21); *[...] та як побачиш Костромитенова, то поклонись йому гарненько. І старому тому татарині, що в Малоросії якась наймичка віхтем його умила. За те, що він її хотів **теє...*** (до Ф. Лазаревського, с. 64).

Іноді прийом замовчування використовується в комплексі з самоперебиванням, що збільшує експресивність вислову й

надає йому динамічності, наприклад: *Тойді запряжу коні – та прямісінько в Харков. А поки те буде... я зього літа повинен намалювати для академії картину, як наша чорнобрива дівчина молиться Богу, лягаючи спати* (до Г. Квітки-Основ'яненка, с. 14); *У вашій семінарській бібліотеці певне єсть издание Шишкова або Максимовича «Слово о полку Игореві», перевод с текстом, то ти великої ради моєї любові попроси якого-небудь скорописця списати для мене один екземпляр з переводом текст сієї невеличкої, но премудрої книги, а я тобі за це... що ж я тобі зроблю, убогий? Подякую щирим серцем та й більш нічого* (до А. Козачковського, с. 79).

Найбільшим ступенем експресивності характеризуються конструкції, де замовчування поєднано з окличними й питальними одиницями, наприклад: *Мене з Києва загнали аж сюди, і за що? За вірші! і заказали писати їх, а що найгірше... рисувати!* (до О. Бодяньського, с. 51).

7. Лексичний повтор із синтаксичним поширенням. Цей синтаксичний прийом також своїм корінням сягає розмовної стихії і є яскравим засобом вираження експресії за рахунок концентрації уваги на певному понятті. Ж. Ляхова у використанні Шевченком повторів убачає вплив фольклору, зокрема пісень-голосінь [11, с. 102]. У листах письменника експресивні можливості повтору зростають завдяки його комбінуванню з підвищенням інтонуванням. Щодо структурних особливостей цієї конструкції, то фіксуємо чотири її різновиди:

1) повторюваний компонент поширюється означенням, наприклад: *Дурень я, та ще й великий дурень!* (до А. Козачковського, с. 78); *Він мені сам не напише. Ледащо! Та ще й старе ледащо!* (до М. Чалого, с. 212);

2) повторюваний компонент поширюється однорідним членом, наприклад: *Я писав тобі, друже мій єдиний, що вже не втну нічого віршами. Отже і збрехав. Збрехав і не схаменувся* (до Я. Кухаренка, с. 131);

3) повторюваний компонент поширюється підрядним займенниково-співвідносним реченням несиметричної структури, наприклад: *І отепер бачиш, як я отут пропадаю, живу в казармах меж солдатами – ні з ким слово промовить, і нема чого прочитати – нудьга! нудьга така, що вона мене незабаром вжене в домовину!* (до О. Бодяньського, с. 51–52); *Зробив ти*

мені свято, друже мій єдиний! *Таке свято, таке велике свято! що я його і на тім світі не забуду. Не видержав голубе мій си-зій (та який би його вражий син і видержав?). Упився, та так щиро упився твоїм могоричем, що аж голомозину собі розкрів* (до Я. Кухаренка, с. 122);

4) повторюваний компонент поширюється парцельованим зворотом, наприклад: *Ви, спасибі вам, до мене пишите, щоб я сказав вам, чи справді Федот здоров так, як він до вас пише... здоров. Далєбі здоров. Як бугай* (до Г. Ткаченка, с. 16).

8. Приєднувальні речення. Помітним засобом експресії в мові листів письмєнника виступає синтаксичне явище приєднання, стилістичне навантаження якого полягає в наданні висловлюванню невимушеності та динамічності. Зазначимо, що практично всі приєднувальні одиниці в аналізованому матеріалі семантично однорідні, мають значення додаткового повідомлення, і сполучаються з основним реченням переважно за допомогою сполучників *та й, та ще й*, подекуди – і та частки *тільки (тільки)*, наприклад: *Навчи мене, будь ласкав, що мені робить з руськими повістями? У мене їх десятків коло двох набереться. Затопить грубу – шкода: багато праці пропаде. Та й грошей би хотілося, бо тепер вони мені дуже потрібні* (до П. Куліша, с. 157); *От щира козацька душа! І молода, як у дитини* (до Я. Кухаренка, с. 123); *На Варенцова нема надії. Дерево, та ще й дубове* (до М. Щепкіна, с. 161); *На види і на людський бит текст буду сам писать або Куліша проситиму, а на історію потурбуйтесь, будьте ласкаві, ви писать три листочки в год. Тільки по-нашому – щоби тямилі безглузді кацати* (до О. Бодяньського, с. 27).

9. Парцельовані конструкції. Хоча за поширеністю в епістолярії поета парцельовані побудови значно поступаються приєднувальним, проте характеризуються структурними різновидами:

1) парцельовані другорядні члени, наприклад: *А от без чого не обійдуся. Без жизненных припасов, як ти пишеш* (до М. Лазарєвського, с. 112);

2) парцельовані складносурядні речення, наприклад: *А тебе цілують други твої Дорохова, Гольнская, Брылкін, а Тетяся Піунова аж тричі. А я аж десять раз та все в твою розумну благородну лисину, мій єдиний друже!* (до М. Щепкіна, с. 155);

3) парцельовані предикативні частини з семантикою причини, наприклад: *Не здивуй, що я так мало пишу тобі. Ніколи* (до В. Шевченка, с. 185); *Дай Кулішеві копу сребром і поцілуй за мене графиню Настасію Ивановну, і біли нічого. Ніколи* (до М. Лазаревського, с. 152);

4) Привертає увагу в листах Т. Шевченка й так звана дво-рівнева парцеляція, коли формально розчленовується на окремі відрізки сам парцелят, наприклад: *Та ні, не згадають. Малі були. Забули* (до Я. Кухаренка, с. 77); *А тепер сижу собі, роботаю та згадую собачого сина черкаського ісправника Табашикова. Та іноді мошнянських панночок. Щоб женихи снилися!* (до М. О. і М. В. Максимовичів, с. 187).

Як свідчать наведені приклади, автор використовує прийом парцеляції у двох випадках – для актуалізації причини того, про що йдеться в основній частині, та для створення іронічного колориту повідомлення.

10. Речення фразеологізованої структури. Експресивністю вирізняються й фразеологізовані побудови, моделі яких запозичені з уснорозмовної стихії. Такі конструкції хоча й різноманітні за семантичними відтінками, у будь-якому разі (завдяки своєму розмовному походженню й усталеній синтаксичній організації) надають висловлюванню невимуженості та сприяють його стрункості. У листах поета фразеологізовані речення структурно розпадаються на прості, наприклад: *Та що то за опера, так ну!* (до Г. Тарновського, с. 21); *Нема, нема, та й пришло хто-небудь* (до Я. Кухаренка, с. 123); *Так от який у мене був Великдень!* (до М. Лазаревського, с. 126); *От тобі і столиця!* (до М. Лазаревського, с. 168) та складні, наприклад: *Скажу щирю правду, не те, щоб ніколи було або що, а так собі, ні се ні те, ще раз вибачай [...]* (до М. Шевченка, с. 11); *Та й ти таки не без того, щоб згадав свого брата Тараса, школяра [...]* (до М. Шевченка, с. 11); *Коли впадає добре, а ні, то на горішце, поки я прийду [...]* (до Г. Тарновського, с. 22); *І старий Щепкін не такий, щоб він там возився по Москві з ними, як з писаною торбою* (до П. Куліша, с. 156).

11. Конструкції з прономінативно-інфінітивним комплексом. Виразними елементами створення колориту розмовності в Шевченковому епістолярії слугують речення з прономінативно-інфінітивним комплексом. В аналізованому матеріалі

засвідчені їх різні семантико-синтаксичні типи – двоскладні й односкладні, стверджувальні й заперечні, повні й неповні, субстанційні й адвербіальні, наприклад: *З дякою шлю вам 6 екз[емплярів] «Гайдамаки» – і сьомий вам напам'ять, не забувайте мене, коли **маєте чим поминаць*** (до П. Корольова, с. 18); *Та що ж робить, коли **нігде взять**, пришліть ради поезії святої Лермонтова хоч один том [...]* (до М. Лазаревського, с. 39); *Так, як я вас люблю, любить і ви мене, хоч половину, коли **є за що*** (до Г. Квітки-Основ'яненка, с. 15); *Добре, що зосталося шматок паперу. **Єсть на чому написати*** (до А. Маркевича, с. 124); *Умисне пишу тобі на одному листочку, щоб **було де** полічіє **положить*** і щоб конверт не дуже важив (до Я. Кухаренка, с. 123); *Вибачайте тільки, що коротенький, одно те, що боюся очі натрудить, а друге, сказавши правду, таки й паперу недостача і **купить нема де**, звичайне, як у степу* (до А. Лизогуба, с. 40); *Ми з ним жили і розійшлися добрими приятелями, **ні за що б**, здається, **сердитися*** (до М. Лазаревського, с. 112); *Нарисовав я карандашем для тебе своє полічіє, та **нема з ким переслати** його, а по почті боюся зотреться* (до М. Лазаревського, с. 145). Ці побудови сприяють невимуженості мовлення, пом'якшують висловлювання, знімаючи категоричність.

12. Складнопідрядні речення з бажальною модальністю.

Особливими синтаксичними засобами експресії в епістолярії Т. Шевченка є складнопідрядні речення з підрядним умови, загальна семантика яких зводиться до вираження модальності бажання. Зазвичай, за допомогою цих конструкцій поет висловлює різноманітні прохання до своїх адресатів, наприклад: *Та якби ви не полінувались прислати мені свої сочиненія хоч тів екземпляра, так – на пам'ять, то велике спасибі вам сказав би* (до Г. Квітки-Основ'яненка, с. 18); *Та ще якби до кистей прибавить 6 штук карандашей № 3-го фабрики Фабера, то тойді б я тільки Богу помолився б та й більш нічого* (до М. Лазаревського, с. 112); *О, як би ти добре зробив, якби приїхав!* (до М. Щепкіна, с. 146); *Ти б добре зробив, якби мені прислав ковбас, а то я захлев без цього добра* (до В. Шевченка, с. 196). Використання таких непрямих, зауважених, прохань нівелює відтінок необхідності й безапеляційності, що пом'якшує вислів, створює конотацію невимуженості.

13. Вставні та вставлені конструкції. Специфічною рисою мовлення Шевченка є вживання в ролі вставних конструкцій

розмовних ідіом зі значенням схвалення чи прокльону, наприклад: *Ви, **спасибі вам**, боїтеся мені розказувать про людей – **цур їм**, покоштував я уже цього меду, **щоб він скис*** (до Г. Тарновського, с. 22); *«Кобзар» добрий чини платить, **спасибі йому*** (до В. Шевченка, с. 194). Нерідко вставлені компоненти формально нагадують підрядне речення мети, бо поєднуються з основним за допомогою сполучника *щоб*, наприклад: *І на Хортиці, і скрізь був і все плакав, сплюндрували нашу Україну катової віри німота з москалями, **щоб вони переказилися*** (до Я. Кухаренка, с. 31); *Рад би на крилах летіть до вас, та прокляте око, **щоб воно не вилізло**, не пускає* (до М. Лазаревського, с. 169). Подібні побудови характеризуються високою емоційністю, створюють іронічно-грайливий ефект та сприяють імітації живого спілкування.

Вставлені конструкції, окрім функції уточнення чи побіжного зауваження, спрямовані на введення іронічних відтінків, наприклад: *[...] я прозябав собі хоч у поганій, та все-таки вольній хатині, так бачите, **щоб я не зрисував (бо мені рисувать заказано)** свого недуга (углем на комині), то і положили за благо перевести мене в казарми* (до М. Лазаревського, с. 38).

14. Уточнення. Експресивно виразними є також речення з уточненням, які Т. Шевченко вживає у кінці листів. Зокрема, передаючи вітання чи прохання третій особі, письменник вводить уточнення, вказуючи на свій ступінь близькості до цієї особи, наприклад: *Поцілуй за мене свою хорошую, добрую пані, **а мою щирю землячку*** (до М. Максимовича, с. 153); *А якби твоя жінка, **а моя сестра**, сказала слово, то це було б до ладу* (до В. Шевченка, с. 191).

Отже, проаналізувавши синтаксичні засоби експресії в епістолярії Тараса Шевченка, можемо говорити про досить значну їх активність, спричинену посиленою інформативністю викладу, спрямованістю на адресата та підвищеною конотацією розмовності. Найбільшою кількістю структурних різновидів і значеневих відтінків характеризуються окличні побудови. Структурно різноманітними також постають парцельовані конструкції та лексичний повтор з синтаксичним поширенням, однак спектр їхніх стилістичних функцій досить обмежений. Інші експресивні одиниці синтаксичного рівня (утворення зі звертаннями, інверсовані, питальні, обірвані речення, діалогічні блоки, при-

єднувальні побудови, вставні та вставлені конструкції тощо) виявляють семантичну, модальну та організаційну однорідність.

1. *Ветрова Е. С.* Граматичні особливості етикетних одиниць на позначення звертання в епістолярній спадщині Т. Г. Шевченка / *Е. С. Ветрова* // Лінгвістичні студії : Зб. наук. праць. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – Вип. 8. – С. 184–192.

2. *Єрмоленко С. Я.* Народнописане слово в поезії Тараса Шевченка // *Єрмоленко С. Я.* Нариси з української словесності: Стилїстика та культура мови : [навч. посіб. для студ. гуманіт. спец. вищ. закл. освіти] / *С. Я. Єрмоленко*. – Київ : Довіра, 1999. – С. 131–144.

3. *Жайворонок В. В.* Український психотип у мовотворчості Тараса Шевченка / *В. В. Жайворонок* // Мовознавство. – 2009. – № 3–4. – С. 104–111.

4. *Журавльова Н.* «Нехай Вам Бог помагає на все добре» (Епістолярій Т. Г. Шевченка як відображення національних рис української ввічливості) / *Н. Журавльова* // Тарас Шевченко і народна культура : [Зб. праць Міжнародної (35-ї) Шевченківської конференції, 20–22 квітня 2004 р.]. – Черкаси : Брама-Україна, 2004. – Кн. 2. – С. 100–107.

5. *Завальнюк І. Я.* Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ ст.: структура та прагмалінгвістичні функції : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / *І. Я. Завальнюк*. – Київ, 2010. – 40 с.

6. *Коваль Т. Л.* Засоби експрезивації українського газетного дискурсу початку ХХІ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / *Т. Л. Коваль*. – Запоріжжя, 2011. – 19 с.

7. *Кондратенко Н. В.* Синтаксис українського модерністського та постмодерністського художнього дискурсу : монографія / *Н. В. Кондратенко* [за ред. *К. Г. Городенської*]. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 328 с.

8. *Космеда Т. А.* Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу / *Т. А. Космеда*. – Дрогобич : Коло, 2012. – 371 с.

9. *Ленець К. В.* «Друже мій єдиний!..» (Початкова формула-звертання в листах Т. Шевченка) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kulturamovu.univ.kiev.ua/КМ/pdfs/Magazine37-10.pdf>.

10. *Ленець К. В., Пилинський М. М.* Епістолярний стиль в історії нової української літературної мови // Жанри і стилі в історії української літературної мови / [В. В. Німчук, В. М. Русанівський, І. П. Чепіга та ін.]. – Київ : Наукова думка, 1989. – С. 160–198.

11. *Ляхова Ж. Т.* За рядками листів Тараса Шевченка / *Ж. Т. Ляхова*. – Київ : Дніпро, 1984. – 134 с.

12. *Мелкумова Т. В.* Комунікативно-прагматичні функції виражальних засобів синтаксису (на матеріалі інформаційних та публіцистичних текстів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / *Т. В. Мелкумова*. – Запоріжжя, 2011. – 19 с.

13. *Мозер М.* Тарас Шевченко і сучасна українська мова: спроба гідної оцінки / *М. Мозер* ; [переклав з нім. *В. Кам'янець*]. – Львів : НТШ, 2012. – 328 с.

14. *Мойсієнко А. К.* Слово в аперцепційній системі поетичного тексту: Декодування Шевченкового вірша / А. К. Мойсієнко. – 2-ге вид. – Київ : Сталь, 2006. – 300 с.

15. *Огієнко І.* Історія української літературної мови / І. Огієнко. – Київ : Наша культура і наука, 2004. – 436 с.

16. *Русанівський В. М.* Історія української літературної мови : [підруч. для студ. гуманіт. спец. вищ. навч. закладів] / В. М. Русанівський. – 2-е вид., доп. і перероб. – Київ : АртЕк, 2002. – 392 с.

17. *Русанівський В. М.* У слові – вічність (Мова творів Т. Г. Шевченка) / В. М. Русанівський. – Київ : Наукова думка, 2002. – 240 с.

18. *Синявський О.* Елементи Шевченкової мови, їх походження й значіння / О. Синявський // *Культура українського слова* : Зб. 1 / ред. О. Синявський. – Харків ; Київ, 1931. – С. 7–51.

19. *Сімович В. І.* Дещо про Шевченкову архаїзовану мову // *Сімович В. І.* Праці : у 2 т. : До 125-річчя від дня народження. Т. 1 : Мовознавство. Українська мова і правопис. Культура мови. Мова українських письменників. Історія мовознавства. Персоналії. Рецензії / В. І. Сімович. – Чернівці : Книги-XXI, 2005. – С. 341–353.

20. *Січкарь С. А.* Ідіолект Тараса Шевченка і сучасні мовні норми : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. А. Січкарь. – Київ, 2003. – 19 с.

21. *Шевченко Т. Г.* Зібрання творів : у 6 т. Т. 6. Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю / Т. Г. Шевченко. – 2003. – 632 с.

22. *Шерех (Шевельов) Ю.* Кулішеві листи і Куліш у листах / Ю. Шерех // *Шерех Ю.* Пороги і запоріжжя: Література. Мистецтво. Ідеології : у 3 т. Т. 2 / Ю. Шерех. – Харків : Фоліо, 1998. – С. 14–50.

**Віталій Кононенко
(Івано-Франківськ)**

ТАРАС ШЕВЧЕНКО: ОБРАЗ АВТОРА В МОВНО-ПОЕТИЧНОМУ ВИМІРІ

Спостереження над Шевченковим психотипом, одержані з різних джерел (спогадів сучасників, його щоденників, поетичних і прозових творів, автопортретів), визначили його як інтровертно-афективний, наділений гіперчутливістю, екзальтованістю, вразливістю, тип [1, с. 4–7]. У цьому сенсі прикметні посилання на його вдачу, пройняту співчутливим ставленням